

Baxriddin PRIMOV,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrasida doktoranti, PhD

E-mail: baxriddinprimov57@gmail.com

Tel: (93)583-27-81

O'zMU professori B.Tuychiyev taqrizi asosida

AXBOROTLASHGAN DAVRDA GLOBAL JARAYONLAR VA MADANIYATLAR O'ZGARISHI

Аннотация

Ushbu maqolada axborotlashgan davrda global jarayonlar va madaniyatlar o'zgarishi yod qadriyatlariga undovchi axborotlar mohiyati ochib berilgan, unda biz yashayotgan bugungi jamiyat to'lato'kis axborotlashib ulgurangligi va yanada takomillashayotganligi ta'kidlanadi. Shunday ekan maqolada bizni va insoniyat olamini fikriy qaramlikka undovchi noaniq hamda notanish bo'lgan o'zga madaniyatlar axborot maydonida to'lib toshganligi dalillar orqali izohlashga olib keldi.

Kalit so'zlar: Yevrotsentrizm, axborot resurslari va kapitallari, moddiyatni ustun qo'yish, hashamatparazlik, nafsni berilish, jahon OAV, axborot tahdidlari, axborot qaramligi, internet va virtual olami.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ И КУЛЬТУРЫ МЕНЯЮТСЯ В ЭПОХУ ИНФОРМАТИЗАЦИИ

Аннотация

В этой статье изменения в глобальных процессах и культурах в информированный век - это то, что мотивирует ценности йода. Раскрывается суть информации, в которой подчеркивается, что сегодняшнее общество, в котором мы живем, полностью информировано и совершенствуется в дальнейшем. Вот почему статья привела нас и мир людей к интерпретации с помощью доказательств того, что в информационном пространстве преобладают неспецифические и незнакомые культуры, что приводит нас и мир людей к психической зависимости.

Ключевые слова: Евроцентризм, информационные ресурсы и капитал, предпочтение субстанции, роскошь, индугенция, мировые СМИ, информационные угрозы, информационная зависимость, Интернет и виртуальный мир.

GLOBAL PROCESSES AND CULTURES ARE CHANGING IN THE ERA OF INFORMATIZATION

Annotation

In this article, changes in global processes and cultures in the informed age are what motivate the values of iodine. The essence of the information is revealed, which emphasizes that today's society in which we live is fully informed and is being improved in the future. That's why the article led us and the human world to interpret with the help of evidence that non-specific and unfamiliar cultures prevail in the information space, which leads us and the human world to mental dependence.

Key words: Eurocentrism, information resources and capital, preference for substance, luxury, indulgence, world media, information threats, information dependence, the Internet and the virtual world.

Kirish. Bugungi kunda insonlar uchun axborot – eng kuchli ta'sir vositalardan biriga aylanib ulgurdi. Aynan, axborot globallashtirilgan davrda madaniyatlar tarqiyoti va tanazzulni boshlab beruvchi yuksak qudratli qurolga aylandi. Demak global axborot maydoni, axborot orqali insonlarni boshqarish, ta'sir o'tkazish, o'z doirasida ushlab, yaratish hamda yo'q qilish kuchiga ega. Shunday ekan bugunda axborotga ne chog'lik bog'liqligimizni qo'limizdagi uyali vositalar ham juda axamiyatga molikligini ko'rsatmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Maqolamizda, bugungi kunda axborot jadallashuvi va u bilan bog'liq ilmiy-nazariyasi o'rganishlar tahlil etildi. Ayniqsa, bu nazariyaga J.Fon Neyman, N.Vinner, K.SHenon kabi olimlar tomonidan asos solingan. Axborot va axborotlashtirishning falsafiy metodologik masalalarini tahlil etish asosida V.Kanke, A.Rakitov, V.Styopin, V.Goroxov, M.Rozov singari olimlar maxsus ilmiy-nazariy qarashlarni ishlab chiqishgan. Jumladan, V.Kanke "Axborot va axborotlashtirish masalalari o'zining ratsional asoslariga ega. Buni Leybnits va Dekart qarashlarida ko'rishimiz mumkin. Shuning uchun ham Leybnits bir paytning o'zida faylasuf, fizik, matematik, texnik, tilshunos va mantiqshunos bo'lgan. Hozirda bu masalarni o'rganishda bizning olimlarimiz G. G'apparova, F.Usmonov, G.Karimova, A.Boboqulovlar va boshqa bir qator tadqiqotchilar ish olib borishmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi vaqtda axborotlashgan davrda global jarayonlar va madaniyatlar o'zgarishi o'tmish va kelajak haqidagi qadriyatlar uzviy bog'liqlida emas balki, bugun madaniy jarayonlar ta'sirida aniqrog'i G'arb va Amerika madaniyatlariga taqlid qilishga qaratilgan axborotlar hamda texnologiyalar orqali amalga oshirilmoqda. Bunday ustunlik dastlab siyosiy-iqtisodiy keyin esa madaniy ustunlik o'rnatishga olib kelmoqda. Bu bizdan shunday jarayonlarni analiz-sintez, ilmiy va metodologik jihatdan tahlil etish kerakligini ko'ratdi.

Tahlillar va natijalar. Insoniyat o'tmishi va tarixidagi majoralarga hamda urushlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ibtidoiy davrdan hozirga qadar evolyutsion jarayonlar kabi rivojlanib keldi. Birinchi va ikkinchi jahon urushlari eng qirg'inbarot sifatida tilga olinsada XX asrda qolib ketgan qaytib bo'lmas holat sifatida izoxlanib kelindi. Ammo global axborotlashgan davrga kirib borayotgan XXI asr boshida boshlangan sokin jarayonlar bugungi kuni insoniyat ongi va zehniyati uchun kurashga krishgan bir paytda gibrid majora va urushlar yana avj oldi. Bunga dunyo taraqqiyoti ulgan ilm-fan, texnik va texnologik yutiqlarga etishayotgan axborotlar buning kuchli vositasi aylangan vaqtga to'g'ri kelmoqda. Bugungi G'arb va Sharq sivilizatsiyasi, dunyo davlatlari ham bu jarayonga tortilmoqda. Xalqaro tashkilotlar mavqei pasayib jahon tartiboti o'zgarimoqda.

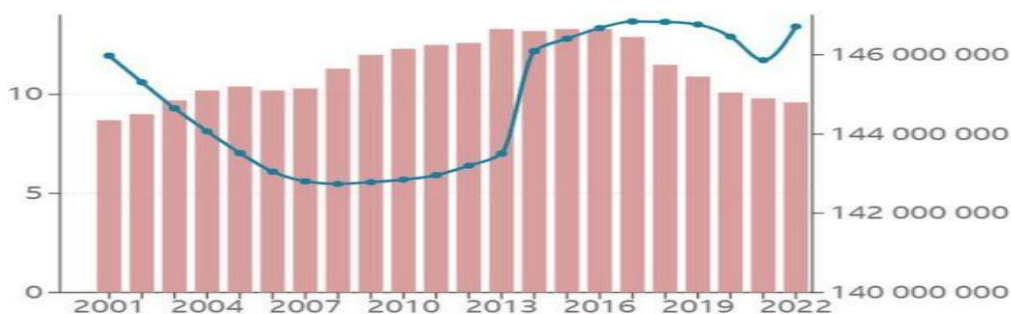
G'arb o'z taraqqiyotida erishishda Yevrotsentrizm g'oyalari ustunlik qilganligi bunga erishishda kapitalizm qudratli texnologiyalari ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirganligi bois boshqalardan o'zib ketganligini ta'kidlashadi. Go'yoki boshqa xalqlar bunday natijalarga erishish uchun G'arb namunasidagi kapitalizmini va demokratiyani dastaklashi lozimligi zarur emish. Vaholanki, G'arb davlatlarining dastlabki rivojlanish bosqichidagi resurslari va kapitallari mustamlakachilik hisobidan amalga oshirilgani hech kimga sir emas. Shunday ekan G'arb andozasidani kapitalistik munosabalar namunasida madaniy gegemoniya o'rnatish va qaror toptirish yotganligani unutmashlik darkor. Moddiyatni ustun qo'yish, hashamatparazlik, nafsni berilish va uni qondirish hamda bunday axloqsiz qadriyatlarining singdirilishi iqtisodiy jarayonlarni tezlashtiradi deb qarash orqali barcha narsalarni sotish va sotib olish mumkin bo'lga tovarga aylantiriladi. Fikrlar va tafakkurning, inson ongi va ruhiyatining, inson qadriyati va axloqining, tabiat va jamiyatning, madaniy tovarga aylantirilishi – zamonaviy deb atashimiz mumkin bo'lgan G'arb kapitalizmining asosiy jirkanch xususiyatini belgilab bermoqda. Ayniqsa, jamiyatning barcha sohalariga axborot-

kommunikatsiyaning kirib borishi va ularning raqamlashishi savdo-sotiq munosabatlarida ustuvor vositalardan biriga aylanib ulgurdi, “yemak-ichmak, ayshu-ishrat, shodlik va tomoshalar” shiori ostida insonlarda iste’molchilik kayfiyatiga berilishni yanada avj oldirilyapti, “insonning moddiy boyligi va hamyoni qayerda bo’lsa, uning qalbi ham o’sha yerda” degan halokatli qarashlar singdirilmoqdaki, kishilarning mavjud jamiyatdan uzochlashishiga hamda begonalashishiga olib kelmoqda. Yevrotsentriзмning axbot tenologiyalari va ular orqali ijtimoiy tarmoqlaridagi tarqatilayotgan navbatdagi uydirmalaridan biri texnologik afsona sifatida tanilgan. Unga ko’ra, aynan G’arb dunyoqarashi asosida yaratilgan demokratiya va madaniyatlar, fan va texnologiyalar, huquq va erkinliklar bilan bog’liq ustuvor maqsadlar ulug’vorlikka erishishda hal qiluvchi ta’sir sifatida e’tirof etilmoqda. Demak, G’arb madaniyati va texnologiyalarining boshqa xalqlar tomonidan o’zlashtirilishi ularning taraqqiy etishiga hamda ilg’or ravnaqi topishi uchun xizmat qiladi. Farovon hayotni belgilashda texnologik taraqqiyot ustunlikka erishdi bu esa insonlarda kapitalistik madaniyatni ulgaytiridi, tenologik madaniyat o’stiridi va umumlashtirib jozibali kuch aylantirdi. Kishilarda bunday madaniyatga bo’lgan intilishni va qiziqishni orttirdi. “Madaniy hodisalar yakuniy natijasiga ham sezilarli ta’sir ko’rsatdi. AQSH boshligidagi koalitsiya ko’pincha Amerika siyosiy va ijtimoiy madaniyatining ko’plab atributlarini ijobiy, deb qabul qildi. Amerikaning Yevrosiyo qit’asining g’arbiy va sharqiy chekkalaridagi ikkita muhim ittifoqchisi- Germaniya va Yaponiya Amerikacha hayot tarziga nibatan havas orqali o’z iqtisodiyotini tiklab oldi. Amerika esa keng miqyosida kelajak namunasi, hayrat va taqlid qilish loyiq jamiyat sifatida qaraldi”[1] bunga boshqa ko’pgina davlatlar ham ergashdi. Bundan andoza olgan xalqlarni G’arb va Amerika madaniyatlariga taqlid qilishga undadi. Bu holatni amerikalik olim Z.Bjezinskiy quyidagicha ta’riflaydi: “Madaniy ustunlik Amerika global kuch-qudratining muhim jihati sanaladi. Ayrimlar o’zining estetik qadriyatlariga haqida nimalarni o’ylamasin, Amerika ommaviy madaniyati, ayniqsa, jahon yoshlarini ohanrabo kabi o’ziga tutadi. Uning jozibadorligi, ehtimol, shu madaniyat orqali targ’ib qilinayotgan hayotni sevish falsafasi, hayot sifati bilan bog’liqdir, lekin Amerika madaniyatining jozibadorligi shak-shubhasizdir. Amerikaning televizion dasturlari va filmlari jahon bozorining qariyb to’rt dan uch qismini egallagan. Amerikaning ommabop musiqasi ham ustuvor mavqega ega, shuningdek, amerikaliklarning qiziqishlari, ovqatlanishdagi odatlari va hatto kiyinishlariga butun dunyoda taqlid qiladilar. Internet – ingliz tilida va kompyuterdagi so’zlarning aksariyat qismi Amerikadan bo’lib, global muloqotning mazmuniga kuchli ta’sir o’tkazadi. Va nihoyat, Amerika zamonaviy ta’lim olishga intilayotganlar uchun o’ziga xos Makkaga aylangan...”[2].

G’arb va Amerika madaniyati vak qadriyatlar jozibador deya ta’riflangan Z.Bjezinskiy fikrlari kishini o’ylantiradigan darajada targ’ib qilinmoqda? Statistik ma’lumotlarga ko’ra, o’sha ko’klarga ko’tarib maqталayotgan madaniyat egasi bo’lgan yosh amerikalik 18 yoshga kelib kompyuter o’yinlaridagi 40 mingga yaqin qotillikning guvohi yoki “muallifi” bo’lishi aniqlangan. Bundan tashqari, shunday navqiron yoshda u kinofilmlar orqali 200 mingga yaqin (!) zo’ravonlik harakatlarining shohidi bo’lar ekan[3]. Bugungi kunda mutaxassislar G’arb va Amerika madaniyatiga “o’lim g’oyasini tarqatuvchi madaniyat” qadriyat sifatini bermoqda. Bunga misol sifatida aytishimiz mumkinki biz ta’kitlayotgan mamlakatlarda 2022 va 2023 yillardagi AQSH va Fransiyadagi ayollarning ommaviy tarzda “abort” qarshi konstitutsiyaviy huquqiga nisbatan naroziligini keltirib o’tish joyiz. Bundan tashqari bugungi kunda ham ko’plab OAV shov-shuvga sabab bo’layotgan o’zaro kelishmovchilik natijasida maktab o’quvchisining o’z tengdoshlari yoki ta’lim bergan o’qituvchisiga qarata o’q otishi, qurol va pichoq o’qtalishi ana shu madaniyat hosilasi emasmi?

Hozirgi kunda iste’molchilik kayfiyatining avj oldirish, huzur- halovatga intilishning kuchayishi “rohatlanish sanoati”ni avj oldirildi, uyali aloqa vositalari bo’lmish smart telefonlar imkoniyati kengayishi selfi va turli o’yinlarga o’ta qiziqish natijasida “evtanzia” va “o’lim madaniyati”ga berilish oqibatida G’arbda ma’naviy-axloqiy tanazzul kuzatilmoqda. Qadriyatlar toptalib, oyoq osti qilinib, ilgari axloq hisoblangan urf-odatlar aybga, or-nomus hisoblangan harakatlar qoralanib, gunoh sifatidagi qilmishlar fazilatga aylantirilmoqda. Bunday “rohatlanish sanoati”ni natijasida yuqorida ko’rsatib o’tilgan mamlakatlarda fribgarlik, giyohvandlik, fohishabozlik, besoqolbozlik va jinoyatchilik kabi illatlarning avj olishi, oilalarda notinchlik hamda buzilishlarning ko’payishi bilan bog’liq holda tug’ilishlar sonining kamayishi bunga yaqqol misol bo’la oladi. Ma’lumotlarga ko’ra, “AQSHda 12 yoshgacha bo’lgan qizlardan 25 foizining nomusiga tajovuz qilingan. Amerika erkaklarining 25 foizga yaqini besoqolboz ekani aniqlangan. Har yili 200 mingga yaqin besoqolboz Los-Anjeles ko’chalarida namoyish o’tkazadi”[4]. Insonni havotir soladigan holat shundaki, jamiyat ma’naviy va axloqiy hayoti tanazzuli sifatida emas, inson ozodligi va erkinliklarining tantanasi sifatida talqin qilinadi.

Hozirgi global axborot makonidagi ba’zi xabarlariga ko’ra, shaxsiy erkinlik er, xotin va farzandning oilaviy munosabat va majburiyatlaridan “xalos etilishi” ko’plab rivojlangan davlatlarda oila instituti barham topashiga olib bormoqda, natijada hozirda 17 ta mamlakatda tug’ilish ko’rsatkichlari o’lim sur’ati-dan ortib ketdi. Alaloqibat, Belgiya, Bolgariya, Vengriya, Germaniya, Daniya, Ispaniya, Italiya, Latviya, Litva, Portugaliya, Rossiya, Ruminiya, Slovakiya, Sloveniya, Xorvatiya, Chexiya va Estoniya kabi davlatlarda belanchaklardan ko’ra, tobutga bo’lgan ehtiyoj tobora ko’payib bormoqda[5]. Buni birgina Rossiya misolida ko’rib o’tsak: Rossiyada 2000-yillardan keyingi bir necha yillar davomida tug’ulishlar soni barqaror o’sganini kuzatish mumkin. Lekin, 2015 yildan buyon tug’ulishlar soni yildan-yilga kamayishi kuzatilmoqda. 2022 yil oxirida u deyarli 7% ga tushgan. Mutaxassislar fikricha, “Ko’p sonli avlod o’rnini kam sonli avlod egalladi. Tushish sababi asosan ikkitadir. Birinchidan, 1990-yillarda tug’ilgan kam sonli avlod tug’ish yoshiga kirdi - ya’ni bola tug’ishi mumkin bo’lgan yoshdagilar soni avvalgiga qaraganda hozir kamroq. Demograflar buni sinus to’lqin-ko’tarilib pasayib boruvchi to’lqinli grafik shaklida ifodalaydilar.

Ko'k rang: Aholi soni. Pushti rang: Tug'ilish (har ming kishiga tug'ilgan chaqaloq soni)"[6]. Rossiya va Ukraina o'rtasidagi o'trasidagi majoralardan so'ng aholi demografiyasidagi o'sish qanday bo'lishini taxmin qilish qiyin emas.

Dunyoning xiristiylikka asoslangan rivojlangan ba'zi davlatlarida jumladan, AQSH va G'arbiy Yevropada inson huquqlarini qadriyat sifatida ilgari surayotgan hamda oila qurishda bir jins vakillariga ruxsat berilganligi, farzand asrab olish uchun hech qanday qarshiliksiz kafolatlangan imkoniyatlar yaratilganini, ota-ona vazifasini bajaruvchi insonlarning oila va farzand oldidagi o'rni neytralligi na bir insoniy qadriyatga va na bir diniy qadriyatlarga to'g'ri keladi. Bunday axloqsiz qadriyatlar bugungi jamiyat olidida oyoq osti bo'layotganini kuzatishimiz mumkin. Mana shunday misollar G'arb taraqqiyotga bo'lgan taqlidchilarning birdan-bir sharti sifatida taqdim etayotgan madaniyat afsonalarning mag'zi puchligini ko'rsatadi. Boz ustiga, bugungi kunda G'arb jamiyati ich-ichidan yemirilayotgani, ayni voqe'liklar ma'naviy-axloqiy inqiroz yuzga kelayotganligini, insondagi insoniylik yemirilib madaniy axloq informatsion taraqqiyot natijasida yanada orqaga ketayotgani haqida guvohlik bermog'qa.

Hozirgi globallashtirish jarayoni savdo munosabatlarida ham yangicha ko'rinish olib, bunga ilg'or axborot tizimi joriy etilib, global axborot maydonini qamrab oldi. Endilikda bu jarayon insonlar ongi, tafakkuri, ruhiyati, qadriyati, ma'naviyati-axloqiy sohalariga hamda hayotiga jiddiy ta'sir o'tkazmog'qa. Bizning vazifamiz – O'zbekistonni ilg'or ilim-fan yutiqlari asosida, texnologik rivojlanish orqali ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviyati va axloqiy jamiyat qurushda global jarayonlarning real tazyiqi hamda ta'sirini tanqidiy tahrirda o'rganishni hisobga olishib, o'z siyosatimizni mustaqil belgilash yo'nalishda tahrir qilishdan iborat. "Shu sababli biz mamlakatimizda ma'naviy tarbiya tizimining yangi strategiyasini yaratib xalqimiz, aynifsa, yoshlar o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni sifat va mazmun jihatdan yangi bosqichga ko'tarishimiz kerak.

Bugungi kunda dunyoning juda ko'p mintaqalarida insoniy qadriyatlar yemirilmog'qa. Ayniqsa, ...ayrim o'lkalarda betoqatlik, tojovuzkorlik kayfiyatlari kuchayib bormog'qa. Mana shu keskin vaziyatda, ulug' mutafakkirlar aytganidek, dunyoni ezgulik, mehirlash, insoniylik qutqaradi[7]."

Bugun kunda jamiyatimiz insonlari va yoshlari nafaqat ta'lim dargohlarida, balki radio-televideniye, matbuot (OAV), Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali rang-barang axborot va siyosiy ma'lumotlar olmog'qa balki, to'g'ri tushunib xulosalar chiqarmog'qa. Bunga keng axborot maydonidagi globallashtirish jarayoni ham o'z ta'sir o'tkazmog'qa.

Bizga sir emas, Internetda milliy qadriyatlarimizga va diniy e'tiqodlarimizga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotlar, behayo tasvirlar porno saytlar ham borki bundan qochishning hech ham iloji yo'q. Taajjubki, hozirgi kunda rangli OAV da uzatilayotgan reklama vositalarida yalang'och ayolning tanasi ko'rsatilmasa, dunyo bozorida bu reklama hisobiga o'tmaydi. Nafaqat bu Internet, balki televideniya ham shunday.

Internet tizimi bilan ishlaydigan ijtimoiy tarmoqlar va saytlar insoniyat uchun o'zaro axborot almashuvi sur'atini nihoyatda misli ko'rilmagan darajada tezlashtirib yubordi. Bu vositalar qanchalik hayotiga ijobiy naf bergan bo'lsa, taassufki, undan keladigan ziyon ham bundan sira kam emas. Lekin, bu internet tizimga cheklov joriy etish orqali mutlaqo samarali yo'l topib bo'lmaydi. Aksicha bunda to'g'ri va oqilona foydalanishni o'rganmog'imiz lozim.

Hozirgi raqamlar orqali boshqarilayotgan axborot sohasini yanada takomillashtirish, taraqqiy ettirish mavjud axborot texnologiya va kommunikatsiyalaridan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha to'g'ri tashkiliy-ma'rifiy ishlarni yanada kuchaytirish lozimligini taqozo etmog'qa.

Xulosa va takliflar. Xullas, biz yashayotgan XXI asr inson ijtimoiy ongi va zehniyatini axborot texnologiyalari vositasida boshqarish borasida jamiyatda tub o'zgarishlar yasadi. Shak-shubxasiz XXI asr axborot asridir. Millionlab va milyard kishilarni bir zumda jadal axborot targ'iboti (propaganda) bilan qamrab olish imkonini beradigan davlat va nodavlat yangi texnologik vositalar paydo bo'ldi. Axborot va so'z erkinligi sifatida biz uchun yopiq bo'lgan turli xorij OAV ilgari surayotgan ochiqlik siyosati bilan bog'liq voqe'liklari bevosita bilish imkoniyati paydo bo'ldi. Global axborot tizimi insonlarning uyali aloqa vositasiga ko'chishi bu jarayonlarni yanada tezlashdirdi va ularning ajralmas bir qismiga aylantirdi. Bu bilan bog'liq ijobiy va salbiy holatlarni ham kuchaytirdi.

ADABIYOTLAR

1. Буюк шахмат тахтаси. –Тошкент: "Print Line Group" ХК . 2022. 18-бет
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и геостратегические императивы. –Москва: 1998. 38-бет.
3. Азроянц Э. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? -Москва, Новый век, 2002. 40-бет.
4. Азроянц Э. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? -Москва, Новый век, 2002. 58-бет.
5. 5. United Nations Secretariat, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, World Population Prospects: The 1998 Revision. Vol. 1: Comprehensive Tables, November 24, 1998, pp. 100, 118, 152, 158, 164, 182, 202, 224, 240, 258, 268, 376.
6. <https://www.bbc.com/uzbek/world-65620171>
7. Ш.Мирзиёев Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент: "O'zbekiston" наширёти. 2021. 278-Б.